

³⁷ Ситий Ю., Васюта О., Єгорова Н., Коваленко В., Луценко Р., Мезенцев В., Моця О., Семенченко Б., Скороход В., Солобай І., Терещенко О. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області в 2005 р. // НА ІА НАН України № 2005. – Т. 1. – С. 13; Коваленко В. П., Мезенцев В. І., Ситий Ю. М. Новий етап в дослідженнях гетьманської столиці // Історико-культурне надбання Сіверщини у контексті історії України (Матеріали п'ятої науково-практичної конференції). – Глухів, 2006. – С. 85.

³⁸ Отрывки из путевых записок старца Леонтия (1700 г.) // Черниговский листок. – 1862. – 29 апреля. – № 4.

³⁹ Коваленко В. П., Кондратьев І. В., Моця О. П., Петраускас А. В., Сарачев І. Г., Ситий Ю. М. Науковий звіт про археологічні роботи 1995 р. на території в смт. Батурин Бахмацького району Чернігівської області та археологічні розвідки на Чернігівському Задесенні // НА ІА НАН України № 1995/68. – С. 15–20.

⁴⁰ Ленченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Пам'ятки України. – 2003. – № 3. – С. 19–33.

⁴¹ Ситий Ю., Васюта О., Даменцева О., Кобець О., Коваленко В., Комар О., Луценко Р., Мезенцев В., Моця О., Семенченко Б., Хамайко Н. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області в 2003 р. // НА ІА НАН України № 2003. – Т. 1 – С. 152–154.

⁴² Ернст Ф. «Мазепин будинок» у Чернігові. (До історії культурних взаємин України з Московією в кінці XVII століття) // Чернігів та Північне Лівобережжя. Погляди, розвідки, матеріали. – К., 1928. – С. 347–367.

*Галина ЯЦЕНЮК
(Черновці)*

РАЗВИТИЕ ДВУХ СТОЛИЦ – КИЕВА И БАТУРИНА – ВО ВРЕМЕНА ГЕТМАНА ИВАНА МАЗЕПЫ

В статтє охарактеризовань особенности развития двух столиц – Киева и Батурина во времена правления гетмана Ивана Мазепы. Отмечено, что, будучи гетманом, Иван Мазепа всячески пытался содействовать культурному развитию этих двух городов. Также прослеживается тот факт, что во время развития Киева гетман особое внимание уделял строительству и ремонту церковных сооружений (церкви, монастыри, учебные заведения). Что касается Батурина, то здесь в основном велось строительство гетманского дворца, а также зданий связанных с ним.

Ключевые слова: Киев, Батурин, гетман, церковь, монастырь, резиденция, казачество.

*Halyna YATSENIUK
(Chernivtsi)*

BUILDING OF TWO CAPITALS – KYIV AND BATURIN DURING RULE OF HETMAN IVAN MAZEPA

This paper describes the development features of two capitals Kyiv and Baturin during the reign of Ivan Mazepa. The author of the article emphasized that

Hetman Ivan Mazepa tried to promote the cultural development of these two cities. There is evident fact, that during the development of Kyiv, Hetman paid special attention to the construction and repair of religious buildings (churches, monasteries, schools, etc). Regarding Baturin, basically there were building of Hetman's palace and related buildings.

Keywords: Kiev, Baturyn, hetman, church, monastery, residence, Cossacks.

УДК 94(477)

**Антоній МОЙСЕЙ
(Чернівці)**

УКРАЇНСЬКІ КОЗАКИ В РУМУНСЬКИХ ТА МОЛДАВСЬКИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПАХ (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД)

У статті аналізується румунська історіографія, яка впливала протягом XVI – XX ст. на формування стереотипу українця, частіше в образі запорозького козака, в колективному уявленні румунів і молдаван. Досліджена література висвітлювала міжетнічні взаємини цих двох народів-сусідів, які відбувалися протягом століть. У полі зору авторів розглянутих творів опинилися козаки під час походів на території середньовічної Молдавії, втручання у боротьбу за престол князівства, а також у процесі сватання та весілля Тимоша Хмельницького з Роксандрою Лупул.

Ключові слова: етнічний стереотип, колективні уявлення, запорозькі козаки, молдавські хроністи, румунські автори.

Етнічний стереотип – це сукупність уявлень про представників іншого етносу, його інтелектуальний і моральний рівень, його звичаї і традиції, його роль в історії людства, регіону і понад усе в історії двосторонніх стосунків двох етносів. Етнічний стереотип формується протягом століть, у процесі спілкування етносів, може більш-менш правильно й об'єктивно віддзеркалювати особливості вдачі іншого етносу, а може бути наслідком етнічної упередженості. Час від часу відбувається переоцінка етнічних уявлень про «інші» людські спільноти та їхніх представників.

Будь-яка спільнота або соціальна група прагне до самовизначення. Це дозволяє групі обрати способи самозахисту, типізувати явища і об'єкти навколишнього середовища, визначити межі власного простору і виробити стратегію поведінки щодо взаємодії з іншими соціальними групами. Стереотипи впливають на поведінку людей у ситуаціях міжетнічного контакту. Іноді вони утворюються під впливом політичних умов та відображають міжетнічні установки і навіть у випадку невідповідності дійсності вони часто продовжують функціонувати.

В світлі війн ХХ ст. та етнічних конфліктів останнього часу проблема вивчення взаємних уявлень народів стає ключовою для різних галузей науки, не виключаючи необхідності ретроспективного погляду певного історичного відрізка. Серед сучасної спеціальної літератури з даної проблематики згадаємо роботи О.В.Белова¹, Н.А.Єрофеева², С.В.Оболенської³, С.В.Соколовського⁴, О.В.Чернишової⁵ та ін.⁶ Праці ж А.Каппелера⁷, як і колективний твір «Україна і українці: образи, уявлення, стереотипи. Росіяни і українці у взаємному спілкуванні і сприйнятті»⁸, відображають проблему створення стереотипу українця у сусідніх народів. Крім того, сьогодні існують дослідження, присвячені вивченню етностереотипів, сформованих у студентському середовищі через певні асоціації⁹.

Війни, спустошення, пограбування або, навпаки, відносини співпраці і взаємної пошани між сусідніми етносами залишають свій відбиток в генетичній пам'яті народу, який визначає через століття забарвлення і спрямованість образів один одного. Колективні уявлення про інші народи створюються на основі багаточисельних контактів, або розповідей, фольклору чи нарративних джерел. У результаті створюється образ, як правило, такий, який не співпадає з тим власним образом, який створює для себе даний народ. У цьому контексті обрана нами тематика представляє неабиякий інтерес, адже українсько-молдавсько-румунські відносини ґрунтуються на вікових політичних, культурних, релігійних та наукових зв'язках. Частими були контакти у військовій сфері: під час міжусобних війн, антитурецької боротьби, подій періоду Визвольної війни українського народу тощо. Молдавські середньовічні літописи та пізніше румунська історіографія сприяли багато в чому створенню певних стереотипів сприйняття українців як етносу – сусіда на певних історичних відрізках (XIV-XVIII; XIX, ХХ ст.).

Роль козаків в історії Молдови XVI-XVII ст. настільки очевидна, що Мирон Костін в своєму творі зупинився на розгляді історичної ретроспективи розвитку козацької історії. Розповідаючи про намагання Польщі припинити козацькі набіги на турецькі володіння, автор розумів інтереси січовиків, які, за його словами, є «людьми, які не мають іншого способу існування, аніж військова справа», причиною чого були їхні повстання. Крім економічного мотиву войовничості козаків, хроніст вбачав і ідеологічну мотивацію: антитурецьке і антимусульманське забарвлення. Коли у 1573 р. воєвода Іон Лютий підняв антитурецьке повстання, то на допомогу він покликав запорожців, «яким турки не можуть протистояти»¹⁰. Описуючи військову невдачу Д.Вишневецького у міжусобній війні за престол Молдови, його полон (катування в Стамбулі), Григорій Уреке підкреслив значення релігійного чинника у стійкості гетьмана: «він впродовж

всіх трьох днів (доки, за легендою, висів на гаку) ляв і ганьбив Магомета»¹¹.

Протягом всієї сюжетної лінії, побудованої молдавськими хроністами Г.Уреке, М.Костіном та І.Некулче, приводяться приклади звитяги та наявності відмінних бойових навичок козаків. Вірність даному слову – ще одна характерна риса козаків, відзначена М.Костіном. Сторінки молдавських літописів рясніють прикладами стійкості і мужності запорозьких козаків. Це ще одне свідчення їхньої високої військової майстерності. Слід відмітити, що ці визначення робилися всупереч суб'єктивному негативному ставленню їхніх авторів до козаків, які «нічого доброго для їх країни не зробили». Так, наприклад, М.Костін констатував, що навіть вороги визнавали відвагу козаків: «Дивно було в імперії, – пише він, – нездоланне і відважне ество козацьке в такій скруті»¹² (маються на увазі тяжкі військові обставини. – А.М.).

Беручи до уваги всі перераховані переваги козаків як воїнів, сусіди часто зверталися за їхніми послугами під час військових кампаній. Тому вони є постійними учасниками міжусобних війн на теренах середньовічної Молдавії. На стороні Деспота (Геракла Васіліка) козаки воюють проти Олександра Лепушняна (1561 р.)¹³, під проводом Д.Вишневецького вони виступили проти господаря Штефана Томші (1563 р.)¹⁴, у 1573 р. запорожці Свірчевського підтримали Іона Лютого проти османів¹⁵ і цим втрутилися у його міжусобну боротьбу проти Петра Шкьопула. Цей факт надав підставу Григорію Уреке скласти невтішну характеристику козаків як непрошеним гостям, які постійно втручаються в чужі справи¹⁶. На підтвердження своєї позиції автор навів приклади втручання козаків Івана Підкови, Лободи та ін.¹⁷

Один з невід'ємних супутників всіх війн – грабежі. Козаки, які за рахунок участі у війнах створювали економічну основу Січі та покращували своє матеріальне становище, за свідченням всіх трьох літописів, були дуже схильні до грабежів. Цей елемент психологічного портрета січовиків є невід'ємною частиною створеного хроністами стереотипу. Пограбування монастирів козаками відмічено також у літопису Іона Некулче. На думку автора, вони привласнили лук Штефана Великого з Путнянського монастиря¹⁸.

Мирон Костін описав також чисельні козацькі напади на молдавські села і міста¹⁹; він вважав, що «їх ество – до грабежів охочі». Із-за цієї пагубної звички, на його думку, захлинулась одна з найуспішніших нічних атак козаків під Хотиним 1621 р.²⁰

Зі всіх персонажів, представників українського етносу, які потрапили на сторінки даних літописів, найгіршу оцінку отримав Тиміш Хмельницький, син гетьмана Війська Запорізького. Вся історія його сватання до доньки господаря Молдови Васілія Лупула (під час спільного з татарами нападу на землі князівства), весілля (під час якого коза-

ки грабували Ясси, брали полонених а їхні дружини не виходили з шинків), взаємовідносини після весілля (забрали всю худобу з навколишніх сіл і господарю В.Лупулу довелося заплатити за кожну корову, аби повернути їх селянам), його поведінка під час бойових дій на території князівства (Тиміш вдарив І.Богуна шаблею за те, що той посмів щось йому поради́ти) підвела М.Костіна до висновків, що у Тимоша «тільки обличчя людське, а все єство – тваринне», бо, «він за своєю сутністю – тиран, людина дика, яка не боїться Бога»²¹.

Проаналізовані твори дали поштовх для появи багатьох робіт історичного та художнього плану, які тільки закріпили своїм неодноразовим повтором моральний стереотип українських козаків, а в деяких випадках додали нового тлумачення їхнім поступкам. Відмітимо ту особливість, що молдавські літописці у даному випадку не виступають як сторонні реєстратори історичних подій, їх інформація ґрунтується на емоційно-особистісному сприйнятті реальності. Уявлення про козаків, які були закріплені у проаналізованих літописах, сприяли створенню психологічного образу сусіднього етносу.

Сприймання українців румунами та молдаванами впродовж віків оформилося у стійкий гетереостереотип, у сукупність оціночних суджень, які стали ядром стабільних уявлень про зовнішній вигляд, про історичне минуле та особливостях способу життя представників даного народу. Другою частиною цього етнічного стереотипу, поряд з ядром, є ціла низка суджень відносно комунікативних та моральних якостей, що не є дуже стабільною, маючи тенденцію до змінності. Справа в тому, що характер стереотипу, його якість в значній мірі визначається тими соціальними завданнями, які намагаються досягти його носії. Зміна оцінок означених якостей тісно пов'язана із змінами у міжнародних і міждержавних стосунках.

Еволюція становлення стереотипу козацького гетьмана Івана Підкови у громадській думці румуномовної спільноти розкриває певним чином механізм цього етнопсихологічного явища. Ставлення до цієї історичної постаті було неоднозначним як при його житті, так і після смерті, що призвело до полівалентності його оцінки. Але, з іншого боку, це дозволяє нам прослідкувати причини, які впливали в цьому випадку на створення стереотипу.

Джерелом відомостей про цю історичну постать слугують літописи того часу: «Літопис Землі Молдавської»²² Григорія Уреке та «Хроніка польська»²³ під редакцією Мартина (Іоакіма) Бельського, «Опис Європейської Сарматії»²⁴ італійця Алессандро Гваньїні з Верони, як і українські хроніки, які торкаються згаданої теми²⁵. Документи, які розкривають фактичний бік проблеми, знайшли своє відображення на сторінках цілого ряду румунських збірок документів²⁶, історичних та літерату-

рних робіт²⁷. Цінний матеріал міститься у спогадах закордонних свідків тих подій²⁸.

Популяризації постаті славного отамана сприяла поема Т.Г.Шевченка «Іван Підкова»²⁹, а також роман М. Садовяну «Нікоаре Поткоаве»³⁰. Певну роль в цьому зіграли і особисті риси героя. За підписом під єдиним збереженим у польському альбомі початку XVII ст. портретом Підкови, він «був таким сильним, що не лише ламав підкови, але й талари, а коли увіткнув талар у дерев'яну стіну, то його потрібно було вирубувати щоб витягнути. Узавши за задне колесо, він зупинив повіз, запряжений шестериком коней. Дишель ламав об коліно. Узавши зубами діжку з медом, перекинув її через голову. Узавши в руки волячий ріг, пробив ним ворота».

В Молдові ця історія вперше попадає на рукописні сторінки хроніки Григорія Уреке у середині XVII ст., потім передається з покоління в покоління в копіях Сіміона Даскала, Місаїла Келугара та Аксінтія Урікара допоки в 1852 р. румунський історик М.Когелнічану не здійснив перший його друк. Джерельною базою літопису слугували зібрані при дворі слов'янські книги, польська хроніка Іоакіма Бельського і латинській космограф. Основною заслугою твору, на думку спеціалістів, є інтеграція історичних фактів у систему політичної думки. Г.Уреке називають ідеологом великого молдавського боярства, який «відроджує історію у сприятливому для великого боярства світлі». В своїй зовнішньополітичній орієнтації він був полонофілом, вважаючи, що звільнення Молдови від турків можливо тільки у союзі з Польщею.

Виходячи з окресленої вище позиції автора, його негативне бачення діяльності Івана Підкови стає підґрунтям для створення першого стереотипу про цю історичну постать. У контексті подібного розуміння політичної ситуації стереотип Івана Підкови будується саме в образі підбурювача спокою, заколотника. Літописець представляє його як якогось пройдисвіта за прізвиськом Іван Поткова, «бо рвав підкови», інші, за його інформацією, називали його Кучерявим. Він видавав себе за брата Іона Лютого, посилаючись на те, що родом з Мазовії, звідкіля був і згаданий воєвода і стверджував що має право на молдовський престол. Бажаючи йти на Молдову, він вирішив хитрістю отримати на це дозвіл. Для цього «він зробив листи з багатьма печатками від бояр і придворних землі Молдавської», згідно з якими його запрошували на правління. З другої спроби Івану Підкові вдалося зайняти престол Молдови, але довго там не втримався, вернувся в Україну, де :«думаючи, що король допоможе йому стати на правління», він піддався оману, а «король кинув його у в'язницю і невдовзі відтяв йому голову»³¹.

Отже, Григоріє Уреке не підтасовує події, фактологічний бік оповідання відповідає історичній реальності, але він надає їм певного ідеологічного

забарвлення. Для нього Іван Підкова Кучерявий є одним з багаточисельних «паничів» (*domnicori*) – незаконних претендентів на престол Молдови, який є незапрошеним гостем і втручається у внутрішні справи сусідньої країни. Більш того, це відбувається під час правління ідеального для нього правителя «матки без жала» Петра Кульгавого Милостивого. Така оцінка історичної постаті козацького ватажка була покладена у підґрунті формування стереотипу про нього. Стереотип закріплювався в інших виданнях.

Після друкування «Літопису» у 1852 р. коло його читачів суттєво розширилося, і цей факт, природно, закріпив початковий стереотип. До цього додалися судження з іншого табору: з Валахії. Бухарестський письменник, археолог і політик Александру Одобеску (1834-1895) в своєму історичному нарисі «Княгиня Княжа», Ніколае Белческу (1819-1852), румунський історик та письменник, Петре Панаїтеску (1900-1967), румунський історик і філолог, в своїй «Історії румунів» (1942), популярному шкільному підручнику, не відходили від стереотипу, створеному Г.Уреке. «Новий господар, призначений турками, Петре Шкьопул, – пише П.Панаїтеску, – був людиною лагідною, який правив у великій дружбі з боярами, слово яких він не порушував. Козаки турбували його правління, грабуючи неодноразово Молдову»³².

Таким чином, стереотип Івана Підкови, в основі якого лягла оцінка, подана Г.Уреке в своєму «Літопису», закріпився у свідомості румунського читача і має своїх прибічників до сьогоднішнього дня. Його основна теза: «паничі» типу І.Підкови посягали на спокій Молдови та його «милостиве» правління.

Нові ідеї свободи, державної незалежності і соціальної справедливості, які проникли в Дунайські князівства разом з віянням європейської «весни народів», змінили в ХІХ ст. і підходи до розуміння історичних подій минулих епох. Тлумачення минувшини робилися з розумінням необхідності звільнення від турецьких поневолювачів. Відчувалась потреба у висвітлюванні героїки антиосманської боротьби. Діяльність Іона Лютого, названого багатьма істориками Сміливим, як і його послідовника Івана Підкови, якнайкраще співпадали з подібним баченням.

Один з представників цієї нової хвилі істориків Богдан Петрічейку Хаждеу у 1865 р. видав свій нарис «Іоан Воде Лютий» (1572-1574), в якому на солідній джерельній базі аналізує цей знаменний для молдаван період антитурецьких змагань. З легкої руки Б.П. Хаждеу ставиться початок нового стереотипу про Івана Підкову: справжнього лицаря, героїчного борця за звільнення від турецької неволі, справедливого по відношенню до простолюдинів князя.

Новий стереотип був підтриманий найпопулярнішими істориками Румунії. А.Д.Ксенопол нази-

вав Івана Підкову «відважний Іоан Нікоаре Поткоаве»³³. К.К.Джюреску показав відвагу Підкови у Львові, привів його слова перед стратою: «Люди добрі, чи знаєте ви чому мені зараз відріжуть голову? Тому що я наситив свою шаблю турецькою кров'ю і так багато разів ризикував своїм життям у боротьбі з вашими і всього християнства ворогами»³⁴. Цитата не передає автентичну промову козацького ватажка, але дуже добре передає суть сказаного. Одночасно приведені формулювання промови Підкови показує позицію автора відносно оцінки пріоритетів в його діяльності. Тобто в основу формування стереотипу ставиться антитурецька позиція козака.

З не меншою симпатією оцінюється діяльність славного козака молдавськими істориками радянського періоду. Але основний наголос в їх аналізі ставиться на класовій складовій події. Сама назва підзаголовку статті, вміщеній в двотомнику «Історії МРСР», переконливо ілюструє цю позицію: «Іон Поткова та його боротьба з молдавським боярством і Туреччиною»³⁵.

Роман Михайла Садовяну «Нікоаре Поткоаве» (1952) був переробленою версією «Соколів», написаний автором на зорі своєї письменницької кар'єри у 1904 р. Робота мала великий успіх і, на думку більшості авторів, привів постать Івана Підкови до вершин популярності. М.Садовяну в своєму романі, створюючи героїчний образ Івана Підкови, з такою ж симпатією ставиться до українців, добре розуміючи умови їх існування, вивчаючи їх звичаї і менталітет.

Молдавани помічають у козаків деякі незвичні для себе традиції. Наприклад, при зустрічі господаря вони не знімають шапок, бо, як відмічає автор, у таборі запорожців зустрічають гетьманів і осавулів з покритою головою. Один з героїв роману Карайман розповідає про те, що козаки, коли їм не везе у справах, цілять стрілами у хмари. «Проти злих орлів?», – спитав товариш. «Ні, проти бога», – була відповідь. «Невже вони такі поганці? Ні, вони не є поганцями, вони такі ж православні як і ми, хрестяться так як я і ти, але вони такі гарячі як та фузія, що зараз з'явилася при королівських дворах: вибухають з однієї іскри ...»³⁶. Описується також побут козаків.

Отже, роман М. Садовяну сприяв створенню позитивного стереотипу козака І.Підкови, запорожців і українського народу, хоча дискусійною до сих пір залишається мотивація автора. Це ще раз підтверджує тезу про взаємозалежність створеного стереотипу від суб'єктивної, особистої чи соціальної позиції автора. Процес створення стереотипу, як ми бачимо, переходить певні етапи, має свою внутрішню логіку, відчуває різні впливи. Притому слід зазначити, що він не є завершеним.

Соціальна та політична позиція автора впливає на створення колективного уявлення румунів і молдаван про запорозьких козаків у конкретних іс-

торичних умовах. Це ще раз засвідчено освітленням подій, пов'язаних з одруженням Тимоша Хмельницького і Роксандри Лупула.

Трагічна доля князівни Роксандри, доньки молдавського господаря Василя Лупула, яка вийшла заміж за сина Богдана Хмельницького Тимоша, послужила джерелом натхнення для багатьох румунських авторів: Георгі Асакі «Княгиня Руксандра»³⁷ (1841), Ніколає Гане «Княжна Руксандра»³⁸ (1873), Константин Гане присвятив спеціальний розділ в своїй праці «Життєпис княгинь і принцес, принцеси Василя Лупула»³⁹ (1932-1939), Михайл Садовяну «Весілля принцеси Руксандри. Роман»⁴⁰ (1932), Ельвіра Богдан «Князівна Руксандра. Історичний нарис»⁴¹ (1969), Ольга Андріч «Принцеса Руксандра і Тиміш: любовна розповідь на хвилях історії. Історична повість»⁴² (2012) та ін. Причому автори, яких не залишила байдужими історія молоді, гарної, досить освіченої, але нещасної принцеси, були постатями дуже впливовими в свій час, пам'ять про них шанобливо зберігається до наших днів, їхні твори перевидаються.

Тогочасні політичні та військові події, подробиці проведення весільного церемоніалу, обставини, за яких відбулося весілля, висвітлені в ряді джерельних матеріалів: дані з літописів М.Костіна, І.Некулче, С.Величка, свідчення іноземних мандрівників, які були присутні на весіллі (свідчення німецького аноніма, Альберта Станіслава Радзивіла, Іоана Кемені, П.Алепського)⁴³; збірок молдавських та турецьких документів⁴⁴ та ін. Серед історіографічних робіт потрібно згадати роботи румунських дослідників К.Андрееску, Н.Гане, Н.Йорги, К.Стоїде, В.Шербана та ін.

Тому, з точки зору формування у румунів і молдаван етнічних стереотипів українців, особливо запорозьких козаків, вказані твори, безумовно, зіграли суттєву роль. Слід відмітити, що в їх створенні неабияким підсилюючим фактором був емоційний фон, який в художніх творах спрямований на створення певних образів: симпатичних, чи відразливих. І в цьому випадку історична дійсність відступає на другій, фоновий план, а на перший висувається емоційна характеристика основних героїв.

Автори цих творів належать до різних історичних епох, поколінь, у них були різні політичні уподобання, різні стилі подання матеріалу. У сприйнятті подій, пов'язаних з шлюбом Роксандри і Тимоша, деякі автори (Е.Богдан, О.Андріч) побачили романтичну любов двох молодих сердець, в той час коли інші (Г.Асакі, Н.Гане, К.Гане, М.Садовяну) вбачають вимушену акцію, затіяну з політичних міркувань. Цей підхід відбився на характеристиці основних українських персонажів, хоча у всіх авторів лінія любовного сюжету відчуває вільний політ авторської фантазії, в той же час реальна канва оповідання, в більшій або меншій мірі, витримана у рамках історичної традиції.

Основою, яка визначає стереотип у відношенні одного народу до іншого – це розрізнення «своїх» і «чужих». Воно проявляється перш за все у відторженні всього «чужого» як неприйняттого. З цим пов'язані найбільш загальні уявлення про дійсні чи мнимі національні риси. Частіше всього упередження одного народу проти іншого створюються в екстремальних ситуаціях, наприклад, під час війни, коли розуміння дійсності раптово змінюється, із змішування фантазії і дійсності виникають і виступають на перший план нові оцінки.

Які ж зміни відбулися в оцінці українців авторами XIX-XX століть у порівнянні з тією, що вони отримали від своїх попередників – молдавських середньовічних літописців?

Залишився незмінним інтерес румунських письменників до історії сусіднього народу. Оцінка передумов повстання українців проти польського панування співпадає, автори з розумінням підходять до справжніх причин Визвольної війни. Залишається незмінною оцінка позитивної риси запорожців – вірність даному слову. Жодного разу у жодного з авторів вказаних творів не виникло сумнівів у тому, що козаки завжди виконують свої обіцянки. Гетьман сказав, що шлюб відбудеться – і він відбувся. Затримуючи весілля, господар Молдови посилався на те, що Порта не дасть згоди на цей союз, а козаки добилися прихильності султана. Спроба поляків зупинити весільний поїзд, який супроводжував Тиміша, закінчилася їх нищівною поразкою під Батогом⁴⁵.

Жорстокість, дикість, схильність до розбою і грабінництва, на жаль, залишається в очах згаданих румунських авторів однією з характерних рис козаків. Навіть у справедливій боротьбі проти своїх гнобителів, за висловом Георгія Асакі, «Богдан збирав врожай своїх кривавих справ»⁴⁶. «Села і містечка горіли як конопляні повісма слідами Тимоша», – з гіркотою відмічає Ніколає Гане результати походів гетьманського сина Молдовою⁴⁷.

Слід відмітити, що в досліджуваних роботах спостерігаємо більшу інформаційну насиченість щодо особистих рис козаків. Образ простих українців набуває більш конкретних контурів. Г. Асакі звернув увагу на їх мову та конфесійну належність: «Українські козаки... як щодо мови, так і релігії були більш руськими, ніж поляками»⁴⁸. Зовнішній вигляд козаків описує К.Гане: «Запорожці Тимоша були худорляві, але гарно вбрані в одяг вбитих ними поляків, з дорогих тканин, оздоблених перлинами». М.Садовяну доповнює картину деталями: «Один краще за іншого мав вуздечка і сідла, оздоблені сріблом, блакитними камінцями і перлами. Вбрані в шовках. На оголених головах – шапки з сургучами. Не були схожі одне вбрання на інше, одне сідло на інше, одна прикраса на іншу. Один вихвалявся золотим ланцюжком. Інший витягнув з-за пазухи годинник і робив вигляд, що розглядає його. Всі військові трофеї були на

них...»⁴⁹. «Його супровід, – підсумовує К.Гане, – був характерним. Крім батьківських генералів і тих 3000 запорожців, ще було декілька возів з «дружками», козацькими жінками, які вважалися родичами молодого, як і 40 возів заповнених сіллю, бо син козацького гетьмана знав як скористатися весіллям для вигідної торгівлі в Молдові»⁵⁰. М.Садовяну словами свого героя описав, як виглядали «дружки»: «Всі були в кацавейках з соболя і куниці, чорних хустках і спідницях як на сумну подію»⁵¹. Певний штрих у створенні картини додає опис Богданового двору: «...його двір був патріархальним. Його дружина... ходила поміж гостями, носила каву, варення, наливала горілку, запалювала люльки. Козацькі офіцери, охмелівши від вина, лякали закордонних посланців...»⁵². Один з героїв роману Е. Богдан розповідає про те, як козаки «п'ють горілку з великих золотих чаш допоки сильно не сп'яніють. І хоча козаки дружелюбні, чистосердечні і веселі, все-таки вони є дуже галасливими і «неотесані», позбавлені делікатності в своїх жартах, іноді жакливіх, щодо своїх гостей, особливо поляків». «А коли танцюють свій танець «кезчаска», продовжує розповідати посланець, який перебував при дворі, – здається, що то чорти, а не люди. Вони можуть гукати і танцювати без перестану і невтомно той диявольський танок, хоча він дуже тяжкий: молдавани, які спробували його виконати, не чули під себе ніг і у них зупинилося дихання, потім декілька днів лежали як каліки...»⁵³. Цей танець здивував молдаван і під час весілля Тимоша, і «забава з великим пияцтвом тривала до ночі», хоча мандрівнику-німцю, який був присутній на ньому, танок не сподобався⁵⁴. І взагалі, в Яссах на весіллі «...це вже не були ті дикі козаки, які викликали жах своїм приходом, цього разу вони були друзями, приємними лицарями, які заповнювали простір веселими піснями і своєю поведінкою та роздачею грошей викликали довіру у місцевого населення»⁵⁵.

Образ Тимоша Хмельницького викликав найбільший інтерес, і він виписаний прискіпливіше, бо він – основна фігура, яка уособлює в певній мірі українську сторону. Він не може не викликати емоційної оцінки тому, що військовий, дипломатичний і політичний фон його одруження розколює всіх коментаторів історичних подій того часу. Це відбувається за суперечливих обставин того заходу, як і суперечливих особистих рис молодого гетьманського сина. Він, безумовно, сміливий і відважний воїн, який з дитинства пізнав весь тягар військової козацької професії, був заручником у татар, брав участь у походах, але йому недостає досвіду і батьківської мудрості. Жорстокий під час військових кампаній, він впевнений, що будь-яку справу можна вирішити похапцем, натиском і шаблею. Попадаючи в аристократичне оточення, він розгублений – це не його стихія, він не навчений хорошим манерам, але він за єством своїм чесний і

порядний в колі друзів і рідних, вірний даному слову і своєю загибеллю доказує це.

Таким чином, можемо в підсумку констатувати, що румунські письменники, які висвітлювали історію одруження принцеси Роксандри з Тимошем Хмельницьким, досить широко охарактеризували своїх сусідів-українців. Це стосувалося і політичних мотивів, і військової майстерності, і моральних якостей, і поведінки в побуті. Звісно, що багато інформації ними вибрано з тієї, що вже на рівні стереотипів існувала у румунському суспільстві до них. Вони, в свою чергу, поглибили ці знання, поклали їх на дуже солідне емоційне підґрунтя. Немає жодного сумніву в тому, що вони своїми творами сприяли формуванню, або закріпленню певних стереотипів. Безумовно, що в розрізі історичної епохи XVII ст. українські козаки сприймаються румунським читачем саме такими, як їх відображено в творах молдавських хроністів: добрими воїнами, волелюбними, справедливо піднявшись проти своїх гнобителів, вірні своєму слову лицарями, веселої вдачі між своїми, жорстокі з ворогами, схильні до пияцтва, розбою і військових трофеїв, до вирішення своїх справ силою, дикі і неотесані з точки зору придворного етикету.

¹ Белова О.В. Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции / О.В. Белова. – М.: Индрик, 2005. – 288 с.

² Ерофеев Н.А. Туманный Альбион. Англия и англичане глазами русских / Н.А. Ерофеев. – М.: Наука, 1982. – 319 с.

³ Оболенская С.В. Германия и немцы глазами русских (XIX век) / С.В. Оболенская. – М.: РАН. Ин-т всеобщ. истории, 2000. – 209 с.

⁴ Соколовский С.В. Образы Других в российской науке, политике и праве / С.В. Соколовский. – М.: Путь, 2001. – 235 с.

⁵ Чернышова О.В. Шведы и русские. Образ соседа / О.В. Чернышева. – М.: Наука, 2004. – 254 с.

⁶ Поляки и русские в глазах друг друга / Отв. ред. В.А.Хорев. – М.: Индрик, 2000. – 344 с.; Павловская А.В. Россия и Америка. Проблемы общения культур. Россия глазами американцев. 1850-1880-е годы / А.В.Павловская. – М.: МГУ, 1998. – 303 с.; Белова О.В. Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции / О.В.Белова. – М.: Индрик, 2005. – 288 с.

⁷ Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи / А.Каппелер // Россия – Украина: история взаимоотношений / Под ред. А.И. Миллера, В.Ф. Репринцева, Б.Н. Флори. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 125-144.

⁸ Украина и украинцы: образы, представления, стереотипы. Русские и украинцы во взаимном общении и восприятии / Отв. редактор Е.Ю.Борисенко. – М.: Инслав, 2008.

⁹ Борисова Е.В. Русские пьют водку, украинцы кушают сало. Представители различных национальностей глазами нижегородских студентов; Тхоржевська Т. Етнічний стереотип українця в уявленні студентів-українців м. Одеса // Етнічна історія народів Європи. – Київ. – 2008. – № 25. – С. 82-89.

¹⁰ Costin M. Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace / Miron Costin // Letopisețul Țării Moldovei. Grigore Ureche. Miron Costin. Ion Neculce / Îngrijirea textelor, prefațarea letopisețelor, glosar și indice de T.Celac. – Chișinău: Universul, 2006, p. 103.

¹¹ Ureche Grigore Letopisețul Țării Moldovei ... De la Dragoș-Vodă până la Aron-Vodă / Grigore Ureche // Letopisețul Țării Moldovei. Grigore Ureche. Miron Costin. Ion Neculce / Îngrijirea textelor, prefațarea letopisețelor, glosar și indice de T.Celac. – Chișinău: Universul, 2006, p. 96.

¹² Costin M. Letopisețul ..., вказ. праця. – С. 165.

¹³ Ureche Grigore Letopisețul Țării Moldovei ..., вказ. праця. – С. 88.

¹⁴ Там само. – С. 96.

¹⁵ Там само. – С. 103.

¹⁶ Там само. – С. 104.

¹⁷ Там само. – С. 108, 111, 115.

¹⁸ Neculce Ion Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat // Letopisețul Țării Moldovei. Grigore Ureche. Miron Costin. Ion Neculce / Îngrijirea textelor, prefațarea letopisețelor, glosar și indice de T.Celac. – Chișinău: Universul, 2006, p. 268.

¹⁹ Costin Miron Letopisețul Țării Moldovei ..., вказ. праця. – С. 160, 162, 199, 209, 211, 218.

²⁰ Там само. – С. 162.

²¹ Там само. – С. 201, 210-211, 213.

²² Ureche Grigore Letopisețul Țării Moldovei ..., вказ. праця.

²³ Kronika polska / cronică redactată de Martin (joahim) Bielski; editată de J. Turowski. – Sanok, 1856.

²⁴ Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. та пер. з пол. Ю.Мишика. – 2-ге вид., доопрац. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2009. – 1006 с.

²⁵ Dan Mihail. Știri privitoare la istoria Țărilor Române în cronicile ucrainene // Studii și materiale de istorie medie. – București. – II. – 1957. – 284 p.

²⁶ Hurmuzaki Eudoxiu. Documente privitoare la Istoria Românilor, București, 1900, XI, p. XXXIV, nota 3; Documente privind istoria României (Moldova). Sec. XVI. – București, 1953. – Vol. III, doc. 514, p. 425; Jorga N. Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului, vol. I, București, 1895, p. 114, 120; Papadopol-Calimah A. Cântecul hatmanului Ivan Serpeaga (Ioan Potcoavă, Crețul, domnul Moldovei (1577-1578). Cântec popular din Rusia Meridională în «Convorbiri literare», XXI, nr. 11, Iași, 1888, p. 999-1009; Veress A. Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori, vol. II (1573-1584), București: Imprimeria Națională, 1930, p. 140-141, 147-148, 154-155.

²⁷ Хашдеу Б.П. Иоан- Водэ чел Кумплит // «Опере алесе». – Кишинэу: Карта молдовеняскэ, 1967. – Вол. II, паж.7-137; Pintescu F. Unele considerații privind relațiile moldo-cazace în evul mediu // Украина – Румунія – Молдова: Историчні, політичні та культурні аспекти взаємин. Міжнародна наукова конференція 16-17 травня 2001 року, Чернівці, 2002, стор. 73-90; Dolha Viorel. Români uitați. Articolul «Țara noastră de dincolo de Nistru». Țara nimănu. Preluat din <http://ro.altimedia.info/romani-uitati>; Padurean Claudiu. Cum a ajuns Nicoară Potcoavă idolul ucrainenilor. 23 decembrie 2011 – Sursa : www.romanialibera.ro/cultura/aldine/; Odobescu Al. Scrieri alese. – București: Editura Fundației culturale române, 1995, 429 p.; Doamna Chiajna (41-76) ; Economu R. Sfârșitul lui Ioan Nicoară Potcoavă, în «Magazin istoric», nr.11, București, 1970, p. 66. Uciderea domnitorului Nicoară Potcoavă, din romanul lui Mihail Sadoveanu. Sursa:

www.lovendal.ro – 10 august 2009 ; Ioan Nicoară Potcoavă. Sursa: www.moldovenii.md/md/people/699.

²⁸ Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів та матеріалів / Упорядники У.Єдлінська, Я.Ісаєвич, О.Купчинський, А.Кірсанова та ін. – Київ: Наукова думка 1986, с. 41-43; Călători străini despre țările Române / Volum îngrijit de M. Holban, M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu. – București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1971. – Vol. III; История РСС Молдовенешть. Вол. I. – Кишинэу: Карта молдовеняскэ, 1967. – 710п.; Istoria României. Compendiu. – București: Editura didactică și pedagogică, 1974. – 559 p.; Istoria românilor. Compendiu. Coordonatori: Agrigoroaiei I., Toderășcu I. – București: Editura «Cultura fără frontiere», 1996, 369 p., il.; Panaitescu P.P. Istoria românilor. Partea I. – Chișinău, 1990, redactare după ediția VI-a: editura «Scrisul Românesc S.A.». – Craiova, 1943. – 184 p.

²⁹ Шевченко Т. «Іван Підкова» // Шевченко Т. Кобзар. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011, с.78-81; Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – С. 122-123, 628-630.

³⁰ Садовяну М. Никоарэ Поткоавэ. – Кишинэу: Литература артистикэ, 1980. – 412 п.

³¹ Там само, с. 110.

³² Panaitescu P.P. Istoria românilor ..., вказ. праця, с. 156.

³³ Xenopol A.D. Istoria românilor din Dacia Traiană București: Universitatea din București, 2005, vol. III, p. 119.

³⁴ Там само, с. 238.

³⁵ История РССМ ..., вказ. праця, с. 260.

³⁶ Там же, с. 32.

³⁷ Асаки Г. Руксанда доамна // Георге Асаки. Опере. – Кишинэу: Литература артистикэ, 1979. – С. 310-330.

³⁸ Gane Nicolae. Privighetoarea Socolei / Prefață de I.Dan. – Iași: Junimea, 1990. – 430 с.

³⁹ Gane C. Domnițele lui Vasile Lupu // Gane C. Trecute vieți de doamne și domnițe – Iași: Junimea, 1971. – Vol. 1. – С. 264-285;

⁴⁰ Sadoveanu M. Vremuri de bejenie. Nunta domniței Ruxanda / Mihail Sadoveanu. – București: Minerva, 1977. – 330 с.

⁴¹ Bogdan E. Domnița Ruxandra / Elvira Bogdan. – București: Editura Ion Creangă, 1983. – 174 с.

⁴² Andrici O. Domnița Ruxandra și Timuș. O poveste de iubire pe valurile istoriei / Olga Andrici. – București: Area, 2012. – 354 с.

⁴³ Călători străini despre țările Române / Volum îngrijit de M. Holban, M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu. – București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1973. – Vol. 5. – 701 p.; 1976. – Vol. 6. – 821 p.

⁴⁴ [22, с. 177-178; 26, с. 156-157, 235-236] Mustafa A. Mehmed. Documente turcești privind istoria României. Vol. 1. 1455-1774. – București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976. – 412 с.; Veress A. Documente Privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Vol. X. Acte și scrisori (1637-1660). – București: Imprimeria Națională, 1938. – 390 p.

⁴⁵ Bogdan E. Domnița Ruxandra / Elvira Bogdan. – București: Editura Ion Creangă, 1983, p. 81; Gane C. Domnițele lui Vasile Lupu // Gane C. Trecute vieți de doamne și domnițe – Iași: Junimea, 1971. – Vol. 1. – С. 273; Sadoveanu M. Vremuri de bejenie. Nunta domniței Ruxanda / Mihail Sadoveanu. – București: Minerva, 1977, p. 228.

⁴⁶ Асаки Г. Руксанда доамна // Георге Асаки. Опере. – Кишинэу: Литература артистикэ, 1979, п. 317.

⁴⁷ Gane Nicolae. Privighetoarea Socolei / Prefață de I.Dan. – Iași: Junimea, 1990, p. 44.

⁴⁸ Асаки Г. Руксанда доamna // Георге Асаки. Опере. – Кишинэу: Литература артистикэ, 1979, п. 312.

⁴⁹ Sadoveanu M. Vremuri de bejenie. Nunta domniței Ruxanda / Mihail Sadoveanu. – București: Minerva, 1977, p. 260.

⁵⁰ Gane C. Domnițele lui Vasile Lupu // Gane C. Trecute vieți de doamne și domnițe – Iași: Junimea, 1971. – Vol. 1. – P. 276.

⁵¹ Sadoveanu M. Vremuri de bejenie. Nunta domniței Ruxanda / Mihail Sadoveanu. – București: Minerva, 1977, p. 266.

⁵² Там само, с. 271.

⁵³ Bogdan E. Domnița Ruxandra / Elvira Bogdan. – București: Editura Ion Creangă, 1983, p. 79.

⁵⁴ Gane C. Domnițele lui Vasile Lupu // Gane C. Trecute vieți de doamne și domnițe – Iași: Junimea, 1971. – Vol. 1. – С. 278.

⁵⁵ Асаки Г. Руксанда доamna // Георге Асаки. Опере. – Кишинэу: Литература артистикэ, 1979. – С. 329.

Антоний МОЙСЕЙ
(Черновцы)

**УКРАИНСКИЕ КАЗАКИ
В РУМЫНСКИХ И МОЛДАВСКИХ
ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ СТЕРЕОТИПАХ
(ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР)**

В статье анализируется румынская историография, которая влияла на протяжении XVI – XX веков на формирование стереотипа украинца, чаще всего в образе запорожского казака, в коллективных представлениях румын и молдаван. Исследованная литература освещала межэтнические взаимосвязи этих двух народов-соседей, которые складывались на протяжении веков. В поле зрения авторов рассматриваемых произведений оказались казаки во время походов на территорию Молдавии, вмешательство в борьбу за престол княжества, а также в процессе сватания и свадьбы Тимоша Хмельницкого и Роксандры Лупул.

Ключевые слова: этнический стереотип, коллективные представления, запорожский казак, молдавский хронисты, румынские авторы.

Antoni MOISEY
(Chernivsti)

**UKRAINIAN COSSACKS IN ROMANIAN
AND MOLDAVIAN ETHNOCULTURAL
STEREOTYPES (HISTORIOGRAPHY REVIEW)**

Romanian historiography that influenced during XVI–XX century on forming the stereotype of Ukrainian, more often in character of Zaporizhyan Cossack, in collective imagination of Romanians and Moldavians is analyzed in the article. The investigated literature lighted up interethnic relations of these two nearby people that took place during centuries. Cossacks during hikes on territory of medieval Moldova, interference in a fight for the throne of principality, and also the process of asking in marriage and wedding of Timosh Khmelnytsky with Roksolanda Lupul appeared in eyeshot of authors of the investigated works.

Keywords: ethnic stereotype, collective imaginations, Zaporizhyan Cossacks, Moldavian chronics, Romanian authors.

УДК: 91 (477)(092) «18»: 910.4

Борис БІЛЕЦЬКИЙ
Тетяна НЕЗВЕЩУК-КОГУТ
(Чернівці)

**ЮРІЙ ЛИСЯНСЬКИЙ –
СИН ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКОЇ**

У статті аналізується вклад Юрія Лисянського, українського мореплавця і вченого, у здійснення першої кругосвітньої подорожі 1803-1806 рр. на кораблі «Нева» та наслідки цієї подорожі.

Ключові слова: кругосвітня подорож, військовий моряк, морське сполучення, етнографічні дослідження, географічні відкриття, океанографія, рідний край, український родовід.

Щедра на таланти благословенна українська земля, яку не раз століттями топтали орди завойовників, подарувала людству цілу плеяду співаків і композиторів, поетів і письменників, учених і винахідників, мандрівників і мореплавців, які збагачували скарбницю знань світової цивілізації, часом перебуваючи далеко за межами рідної землі, а тому на отчій землі їх талант не завжди був належно оцінений і відповідно визнаний. Про це засвідчують численні приклади і факти. Лише серед лауреатів Нобелівської премії чимало видатних людей, які народились, навчалися чи розпочинали свою діяльність в Україні, однак премію отримали як громадяни інших держав. За деякими даними, мають відношення до України майже 20 лауреатів Нобелівської премії¹.

На жаль, деякі сусідні народи, воліючи мати в національному пантеоні славетних українців, заперечували їх український родовід², а народ не міг розпоряджатися своїм величезним капіталом, який до того ж часто «позичали» або приписували собі³.

XXI століття дає Україні шанс, ні в кого не запитуючи, заповнювати своїми науковими і культурними здобутками весь той простір, що його можна осягти, повернути Україні імена великих діячів, митців і вчених, привласнених іншими культурами, засвоївши універсальний код, який базується на засадах історичної пам'яті, культури та інтелектуальній праці переосмислення. В сучасних умовах це тим більше важливо, оскільки в їх колі багато українців, які змінили світ⁴. Серед таких – і Юрій Федорович Лисянський (1773-1837), якого не тільки в російськомовних (Большая советская энциклопедия. – М., 1973. – Т.3⁵, Большой энциклопедический словарь. – М.-СПб, 2001⁶, 100 великих мореплавателів / Авадьяева Е.Н., Зданович Л.И. – М. 2004⁷), а й в деяких україномовних виданнях (Устименко Л., Афанасьєв І. Історія туризму. – К., 2005⁸) вважають його росіянином, а не українцем. Факти засвідчують зовсім інше. Як зазначено в Українській радянській енциклопедії⁹ та довіднику з історії України¹⁰, Юрій Федорович Лисянський – вітчизняний мореплавець, один з організа-